

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIY VA O‘RTA MAXSUS TA’LIM VAZIRLIGI**

**ALISHER NAVOIY NOMIDAGI
TOSHKENT DAVLAT
O‘ZBEK TILI VA ADABIYOTI UNIVERSITETI**

**“O‘ZBEK TILINING MILLIY KORPUSI:
MUAMMO VA VAZIFALAR”**

**mavzusidagi
xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya
materiallari
(2022-yil 31-may)**

МУАЛЛИФЛИК ХУҚУҚИНИ АНИҚЛАШДА ЛИНГВИСТИК ЭКСПЕРТИЗАСИНИНГ АҲАМИЯТИ

THE IMPORTANCE OF LINGUISTIC EXPERTISE IN DETERMINING AUTHORSHIP RIGHT

Аброр МУРТАЗАЕВ
ТошДЎТАУ тадқиқотчиси

Аннотация: Ўзбекистонда илмий-тадқиқотнинг ривожланиши, оригинал илмий матнларнинг пайдо бўлиши, муайян лингвистик назорат (кўчирмакаш-ликларнинг олдини олиш учун) тартибини ишлаб чиқишни тақозо қилади. Бундай лингвистик экспертизани амалга ошириш табиий ва сунъий интеллект вариантларида илмий матнларнинг мазмуний ўхшашлик даражасини аниқлайдиган дастурий таъминот яратилиши зарур. Бирор ишни кўчирмакашлик эканлигини ўша соҳа мутахассислари масалан, санъат асарини кўчирилганлигини расом ёки ҳайкалтарошлар, илмий-бадий асарнинг кўчирмакашлик эканлигини са соҳа олимлари аниқлаб беради. Бу масалда муаммоларнинг кўпайиши олий таълимда амалга оширилаётган илмий ишларни интернет тармоғига жойлаштириб бориш билан боғлиқ. Юзага келган бундай вазият бугунги кунга келиб, дунёда ўзганинг интеллектуал мулкidan ноқонуний фойдаланишга қарши курашишни янги босқичга кўтаришни талаб қилмоқда.

Калит сўзлар: гап, сунъий интеллект, лингвистик экспертиза, синтактик синонимия, қолиплаштириш, илмий матн, кўчирмакашлик мазмун, айнан ўхшашлик, даражаланиш, муаллифлик ҳуқуқи, таржима, аслият.

Annotation: the development of scientific research in Uzbekistan, the emergence of original scientific texts, the development of a certain linguistic control (for the Prevention of plagiarism) procedure. The implementation of such linguistic expertise requires the creation of software that determines the degree of meaningful similarity of scientific texts in natural and artificial intelligence variants. The fact that the copying of a work is that the specialists of that field, for example, the artist or sculptors who copied the work of art, will determine that the copying of a scientific and artistic work is SA field scientists. An increase in the number of problems in this issue is associated with the placement of scientific work carried out in higher education on the Internet. Such a situation, which has arisen to this day, requires the world to raise the fight against illegal use of the property of another person to a new level.

Keywords: sentence, artificial intelligence, linguistic expertise, syntactic synonym, molding, scientific text, transcribing content, exact analogy, ranking, copyright, translation, artwork.

Табиий тилни автоматик қайта ишлаш ва шу орқали матнлар ўртасидаги мазмуний яқинликни ўлчашга қаратилган тадқиқотлар L.Blumfeld, X.Chomskiy, Z.Xarris, Ch.Xokket M.Gaona[4], B. Gregorio[5]., F.Kappe ва B.Zaka[6]. каби хорижий тилшунос ва компьютер дастурчи мутахассислар томонидан амалга оширилган. Ушбу тадқиқот ишларида илмий матнларнинг “айнанлик” асосида кўчирилганлигини аниқлай олиш усул ва моделлари ўрганилган ҳамда амалиётга жорий қилинган. Бироқ матнлар ўртасидаги мазмуний ўхшашликни синонимлар ёрдамида четлаб ўтиш, бошқа хорижий тилдан таржима қилиш орқали кўчирмакашликни аниқлаш каби муаммолар ўз ечимини кутмоқда.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги ПФ-4947-сон «Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғриси»даги фармони, 2017 йил 17 февралдаги ПҚ-2789-сон «Фанлар академияси фаолияти, илмий тадқиқот ишларини ташкил этиш, бошқариш ва молиялаштиришни янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида» [1].ги қарори, 2017 йил 20 апрелдаги ПҚ-2909-сон «Олий таълим тизимини янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида»[2].ги қарори, Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2017 йил 22 майдаги 304-сон «Олий ўқув юртидан кейинги таълим тизимини янада такомиллаштириш тўғрисида»ги қарори, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 21 октябрдаги ПФ-5850-сон “Ўзбек тилининг давлат тили сифатидаги нуфузи ва мавқени тубдан ошириш чора-тадбирлари тўғрисида” [3].ги фармони, 2020 йил 20 октябрдаги ПФ-6084-сон “Мамлакатимизда ўзбек тилини янада ривожлантириш ва тил сиёсатини такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”[3].ги фармони ҳамда бошқа меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатларда белгиланган вазифаларни амалга оширишда ушбу тадқиқот иши муайян даражада хизмат қилади. Ҳозирги вақтда умумий юрисдикция судларида ва ҳакамлик судларида фан, адабиёт ва санъат асарларига муаллифлик ҳуқуқларини ҳимоя қилиш, patent ҳуқуқлари, товар белгиларига бўлган ҳуқуқлар, савдо номлари ва бошқа интеллектуал муаллифлик ҳуқуқларини бузилиши билан боғлиқ баҳсли ҳолатлар сони ортиб бормоқда. Агар шаъни, кадр-қиммати ва ишбилармонлик обрўсини ҳимоя қилиш билан боғлиқ ҳолларда мунозарали оммавий ахборот воситаларининг лингвистик имтиҳонларини ўтказишнинг барқарор амалиёти

аллақачон ривожланган бўлса, эксперт усуллари ишлаб чиқилган бўлса, кейин интеллектуал мулк объектларига нисбатан эксперт лингвистик фаолиятининг тегишли йўналишлари ҳали ҳам шаклланимоқда, эксперт ва суд амалиёти ҳали ҳам ишлаб чиқилмоқда. Бугун биз интеллектуал мулк ҳуқуқларини ҳимоя қилиш билан боғлиқ ҳолатларда суд-лингвистик экспертиза доирасида ҳал қилинган қуйидаги одатий вазифалар ҳақида гапиришимиз мумкин: матн, сўз ёки тил белгисини ўрганиш (масалан, муаллифнинг шартномаси, товар номи, савдо белгиси, домен номи) унинг семантик таркибини ўрнатиш ёки талқин қилиш учун; тижорат белгиларини тадқиқ қилиш (товар номлари, товар белгилари, товар белгилари, домен номлари) уларнинг ўзига хослиги, индивидуаллиги, янгилиги, ўзига хослиги, шунингдек, уларга қарши бўлган белгиларга (фонетик, семантик ва график хусусиятлар бўйича) чалкашлик билан ўхшашлигини аниқлаш учун; Бирлашган товар белгилари бир доминант элемент ташкил этиш, оғзаки белгилаш, шу жумладан, ва бошқалар.

Қоида тариқасида, ушбу тоифадаги ишларда лингвистик экспертизани ҳал қилиш учун қуйидаги саволлар юзага келади:

Асарларнинг тўлиқ ёки қисман ўхшашлиги, ўзига хослиги ёки фарқи борми (масалан, адабий-бадий, журналистик ёки илмий иш)?

Қарама-қарши объектларнинг (умуман ёки алоҳида қисмларда, таркибий қисмларда) чалкашлик даражасига (масалан, савдо белгилари ёки товар номлари, домен номлари) ўхшашлиги мавжудми?

Объект индивидуал ижоднинг натижасидир (масалан, исм, шиор, белги, видеоклип ва бошқалар.)?

Асар оригиналми ёки қайта кўриб чиқилганми, таҳрир қилинганми? Асарнинг элементи (сарлавҳа, фрагмент, хор, чизик ёки мисра) мустақил равишда ишлатилиши мумкинми?

Асарнинг оғзаки компоненти, ибораси, элементи (сарлавҳа, белги номи ва бошқалар.) асл?

Таржима аслиятга мосми?

Матннинг маъноси нима (масалан, даъволар)? [4].

Асар мазмунидаги сўз, сўз бирикмасининг маъноси, этимологияси нима? Сўнгги пайтларда илмий асарнинг айрим қисмларига муаллифлик ҳуқуқи мавжудлиги, нуқтаи назаридан кўриб чиқишни талаб қиладиган номлар, белгилар номларига қадар тортишувлар тез-тез учрайди. Бунинг сабаби шундаки, асарнинг ижодий мустақиллиги муаллифлик ҳуқуқи ҳимоя қилинадиган объектнинг ҳуқуқий мақомини олишнинг муҳим шарти ҳисобланади. Асарнинг ўзига хослигини аниқлаш лингвистик мутахассислар учун аҳамиятсиз вазифадир. Ахир, бир-биридан мустақил равишда параллел равишда ишлайдиган турли шахслар томонидан кўплаб объектив янги

ижодий натижаларга эришиш мумкин. Copyright ноёб фақат ижодий натижаларини химоя. Агар бу қисмлар мустақил равишда ишлатилиши мумкин бўлса ва оригинал бўлса, бу бутун асарга ҳам, ишнинг алоҳида қисмларига ҳам тегишли. Маълумки, фан, адабиёт ва санъат асарларини (муаллифлик ҳукуқи), ижролар, фонограммалар, эфир ёки кабель орқали кўрсатув ёхуд эшиттириш берувчи ташкилотларнинг кўрсатувлари ёки эшиттиришларини (турдош ҳуқуқлар) яратиш ҳамда улардан фойдаланиш билан боғлиқ ҳолда юзага келадиган муносабатлар, хусусан, муаллифни аниқлаш экспертизаси ҳам Ўзбекистон Республикасининг “Муаллифлик ҳуқуқи ва турдош ҳуқуқлар тўғрисида”ги Қонуни билан тартибга солинади. Муаллифни аниқлаш экспертизаси суд-филология экспертизасининг бир йўналиши бўлиб, мунозарали вазиятларда муаллифни аниқлаш мақсадида ёзма нутқини ўрганиш учун махсус билимлар зарур бўлганда қўлланилади. Муаллифни аниқлаш экспертизасига филология соҳасидаги мутахассислар жалб қилинади. Муаллифшуносликни аниқлаш экспертизасининг мақсади – ўрганилаётган ёзма нутқнинг муаллифини тақдим этилган объект, намуна, иш ҳужжатлари асосида аниқлашдан иборат. Бир ёки бир неча матннинг муаллифларини аниқлаш, матн ижрочиси унинг муаллифи ҳам эканини аниқлаш суд-филология (муаллифшунослик) экспертизасининг муҳим вазифалари ҳисобланади.

Муаллифшунос эксперт (филолог) олдига қўйилган масалани ҳал этишда матнда акс этган муаллифга хос нутқий белгиларни тадқиқ этиш орқали олинган махсус билимлардан фойдаланади. Эксперт бунда шахснинг нутқий салоҳиятини идентификациялаш ва ташхис қилиш учун ишлатилиши мумкин бўлган хусусиятлари мажмуасининг индивидуаллик ва ўзига хослигига асосланади. Экспертиза усуллариининг бутун мажмуи бу хусусиятларни ёритишга, уларни тавсифлашга ва таққослашга қаратилган бўлади.

Бу турдаги экспертиза криминалистик экспертизаларнинг мураккаб турларидан бири ҳисобланади. Бугунги кунда матн муаллифини аниқлашга оид экспертизага бўлган эҳтиёж ортиб бормокда.

Муаллифлик ҳуқуқи объекти сифатида адабий асарлар, драма ва сценарий асарлари, матнли ва матнсиз мусика асарлари, мусикали драма асарлари, хореография асарлари ва пантомималар, аудиовизуал асарлар, рангтасвир, ҳайкалтарошлик, графика, дизайн асарлари ва тасвирий санъатнинг бошқа асарлари, манзарали-амалий ва сахна безаги санъати асарлари, архитектура, шаҳарсозлик ва боғ-парк барпо этиш санъати асарлари, фотография асарлари ва фотографияга ўхшаш усулларда яратилган асарлар, жўғрофия, геология хариталари ва бошқа хариталар, жўғрофия,

топография ва бошқа фанларга тааллуқли шарҳлар, эскизлар ва асарлар ҳисобланади.

Таъкидлаш жоизки, муаллифшунослик экспертизалари хорижий эксперт муассасаларида фуқаро ва жисмоний шахсларнинг муаллифлик ва турдош ҳуқуқларини, обрў-эътиборини, ишчанлик обрўсини ҳимоя қилиш ҳақидаги фуқаролик даъволарини кўриб чиқишда қўлланилади.

Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлиги ҳузуридаги Хадича Сулаймонова номидаги Республика суд экспертизаси марказида суд экспертлик фаолиятини янада такомиллаштириш, янги турдаги суд экспертизаларни яратиш, суд экспертларнинг назарий билимлари ва амалий кўникмаларини янада чуқурлаштириш фаолиятига алоҳида эътибор қаратилган. Марказнинг Хужжатлар криминалистик экспертизаси лабораториясида суд-филология (муаллифшунослик) экспертизасига оид тадқиқотлар жараёнида “А**тақдим этилган ёзма матнлар муаллифими?”, “Ким матн муаллифи – А**, Б**, ёки В**”, “Матнлар - “...”, “...”, “...” нинг муаллифи бир кишими?” каби саволларга жавоб бериш муҳим вазифалардан ҳисобланади.

Бугунги ижтимоий ривожланиш босқичида суд филологик экспертизаси жамият ва давлат ҳаётининг барча жабҳаларида ўз ўрнига эга. Хусусан, бир неча муаллиф томонидан даъво қилинаётган асарнинг айнан қайси муаллиф қаламига мансублигини аниқлашда мазкур экспертиза муҳим ўрин тутди ва шахснинг интеллектуал мулк эгаси сифатидаги ҳуқуқларини кафолатлашда алоҳида аҳамиятга эга.

Бугунги кунда ижтимоий тармоқлар кундалик ҳаётимизнинг бир бўлагига айланиб улгурди, десак хато бўлмайди. Албатта, бунинг ижобий ва салбий жиҳатлари бисёр. Марказ экспертлари томонидан келгусида экспертизанинг янги тури – ижтимоий тармоқларда муаллифни аниқлашга доир тадқиқотларни янада ривожлантириш бўйича изланишлар олиб борилмоқда.

АДАБИЁТЛАР

1. Мирзиёев Ш.М. Буюк келажакимизни мард ва олижаноб халқимиз билан бирга қурамиз. – Тошкент: Ўзбекистон, 2017. – 488 б.

2. Мирзиёев Ш.М. Қонун устуворлиги ва инсон манфаатларини таъминлаш – юрт тараққиёти ва халқ фаровонлигининг гарови. – Тошкент: Ўзбекистон, 2017. – 48 б.

3. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг «Ўзбек тилининг давлат тили сифатидаги нуфузи ва мавқеини тубдан ошириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги фармони // www.xabar.uz

4. Miguel Angel Rios Gaona. Methods for Measuring Semantic Similarity of Texts: Doctor of Philological Science. Dissertation. - United Kingdom. 2014.
5. Agirre E., Cer D., Diab M., Gonzalez-Agirre A., Weiwei Guo. Semantic textual similarity // 2nd Joint Conference on Lexical and Computational Semantics. USA.2013.
6. Bao, J-P., Shen, J-Y., Liu, X-D., Liu, H-Y., Zhang, X-D. Semantic Sequence Kin: A Method of Document Copy Detection // Advances in Knowledge Discovery and Data Mining, Sidney, Australia. 2004. – vol. 3056.
7. Plagiarism - A Survey. Journal of Universal Computer Science. 2006. N 12 (8). pp. 1050-1084.
8. <https://wiselawyer.ru/poleznoe/4154-lingvisticheskoy-ehkspertizy-zashhite-intellektualnoj-sobstvennosti>
9. <https://lex.uz/docs/4395007>

ТУРДИБЕКОВ Мўмин - ТОПОНИМИКАНИНГ ШАКЛЛАНИШИ ВА РИВОЖЛАНИШИ	293
РАХИМОВА С.Ж. - ИБОРАЛАРДА КЎП МАЪНОЛИЛИК ШАКЛЛАРИ	298
ҲАСАНОВ Абдуманнон Мажидович - ТИЛДАГИ БЎШЛИҚЛАР ВА УЛАРНИ ТЎЛДИРИШ ЗАРУРАТИ	303
СУЛТАНОВА Шахноза - О РАЗВИТИИ ГРАММАТИЧЕСКИХ ТЕРМИНОВ	308
НО‘JAMBERDIYEVA Dildora - O‘ZBEK AYOLLARI NUTQIDA QARG‘ISH SO‘ZLARINING QO‘LLANISHI	315
МЎЙДИНОВ Қодиржон - ЎЗБЕК ТИЛИНИНГ МИЛЛИЙ КОРПУСИДА ЮРИДИК ТЕРМИНЛАРНИНГ БЕРИЛИШИГА ДОИР	319
ТУРДАЛИЕВА Дилфуза Солохидиновна - ПАРЕМИК БИРЛИКЛАРНИНГ ЭМОЦИОНАЛ-ЭКСПРЕССИВ ЖИҲАТЛАРИ	324
ТУРДИМУРОДОВ Сирожиддин Эшқобитович - ЎЗБЕК ТИЛИДА ЭВФЕМИК ГРАДУОНИМИЯ	327
МУРТАЗАЕВ Абзор - МУАЛЛИФЛИК ҲУҚУҚИНИ АНИҚЛАШДА ЛИНГВИСТИК ЭКСПЕРТИЗАНИНГ АҲАМИЯТИ	332
ХАМИДОВА Дурдона - ИНГЛИЗ ВА ЎЗБЕК ТИЛЛАРИДАГИ ИҚТИСОДИЙ ТЕРМИНЛАРНИНГ ЛЕКСИКОГРАФИК ҚИЁСИ	338
МУАММО ВА ЕЧИМЛАР	345
TANGIROVA Shaxnoza Xusniddin qizi - LEARNER IDENTITY AND LITERACY	